
О. ПАНКЕВИЧ,

старший науковий співробітник Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України, кандидат юридичних наук, доцент

УДК 340.12+241.11

Проблема свободи в сучасній християнській антропології (католицька й православна інтерпретації)

«І пізнаєте істину, й істина зробить вас вільними» (Ін. 8, 32)

У статті розглядаються окремі аспекти свободи як прояву людської гідності в богословській (католицькій та православній) інтерпретації. Особлива увага приділяється аксіологічним критеріям істинності свободи вибору та проблемі відповідальності за нього.

Ключові слова: соціальна доктрина католицизму, православне соціальне вчення, свобода волі, свобода вибору, свобода від гріха.

Свобода є однією з базових цінностей людського буття і водночас однією з найскладніших і найбільш граничних категорій філософії. Як небезпідставно зазначають О. Г. Данильян і В. М. Тараненко, «від часів Античності і аж до наших днів ідея свободи була притаманною практично всім розвиненим філософським системам. Тож у певному розумінні філософія – це вчення про свободу» [1, с. 259].

Беручи до уваги вплив на суспільну свідомість, який продовжує здійснюва-

ти християнство у сучасному світі, а також те, що, за висловом М. О. Бердяєва, «свобода, насамперед свобода – ось душа християнської філософії» [2, с. 37], метою статті є аналіз особливостей католицької та православної інтерпретацій феномену свободи.

Свобода людини у вченні Римокатолицької церкви (РКЦ). У пострадянському вітчизняному правознавстві найбільш ґрунтовні розвідки проблем прав і свобод людини в католицькому вченні містяться в публікаціях С. П. Ра-

біновича [3–4] та Д. А. Гудими [5, с. 181–192, 222–228]. Так, зокрема, як зазначає С. П. Рабінович, у сучасному католицизмі свобода людини розглядається у декількох аспектах: по-перше, у контексті християнської антропології та етики; по-друге, як соціальний принцип [3, с. 128–129], тобто у соціолого-правовому плані. Залежно від аспекту розгляду свобода трактується як об'єктивістсько-гносеологічна (істинна свобода, справжня, автентична свобода), аксіологічна (благо свободи), етична (справедлива свобода), телеологічна (призначення свободи) категорія. Підсумовуючи, С. П. Рабінович вказує: «свобода (у католицизмі. – *О. П.*) осмислюється у трьох взаємопов'язаних аспектах: як свобода волі; свобода вибору (зовнішня, суспільна свобода); фінальна – духовна, «істинна», досконала свобода (звільнення)» [3, с. 133–134].

Прикладом етико-антропологічної інтерпретації свободи є енцикліка Івана ХХІІІ «*Pasem in terris*» (1963), де зазначається: «Сотворив Бог також людину – «на свій образ і на свою подобу» (пор. Бут. 1: 26), наділену розумом і *свободою*¹ (курсив наш. – *О. П.*), і поставив її паном над цілим Всесвітом...» [7, с. 3–4]. Іншими словами, з моменту своєї появи на Землі люди наділені розумом і свободою як двома найважливішими атрибутами, які дають їм можли-

¹ Пор. з позицією австрійського філософа і політичного мислителя Людвіга фон Мізеса (1881–1973), який належить до найяскравіших постатей представників класичного лібералізму ХХ ст.: «Ми, ліберали, не стверджуємо, що Бог чи Природа створили всіх людей вільними, оскільки нам невідомо про плани Бога і Природи, і ми принципово уникаємо втягування Бога чи Природи у суперечки щодо земних питань» [6, с. 6].

вість панувати над всіма іншими створіннями Божими.

Переходячи від свободи волі до свободи вибору, католицизм критично оцінює ліберально-індивідуалістичне розуміння свободи. Така критика звучить, зокрема, у посланні Павла VI «*Octogesima adveniens*» (1971): «Чи не схильні християни, що вступають на цей шлях, ідеалізувати лібералізм, котрий починає... звучати як заклик до свободи? Їм потрібний новий образ, що більше відповідає сучасним умовам, але при цьому вони забувають, що лібералізм у філософії, по суті, є помилковим положенням про самостійність індивіда в його діяльності, мотивації, у здійсненні свободи» [цит. за: 8, с. 314].

Об'єктивістсько-гносеологічну інтерпретацію свободи подає в енцикліці «*Evangelium vitae*» (1995) Іван Павло II: «абсолютизація свободи в індивідуалістичному трактуванні позбавляє її первісної суті і перекреслює найглибше покликання та гідність. Потрібно звернути увагу на ще глибший аспект проблеми: свобода заперечує сама себе, прямує до саморуйнації, до знищення іншої людини, коли перестає визнавати і поважати її *засадничі зв'язки з істиною*» [9, с. 28]. «Людська свобода у всій істині та у всій повноті реалізується саме через прийняття морального закону (котрий дає людині Бог. – *О. П.*)», – наголошує понтифік в енцикліці «*Veritatis splendor*» (1993) [10; див. також: 11].

Офіційна католицька доктрина вважає спотвореним розуміння свободи як можливості вільної реалізації будь-яких індивідуальних прагнень та інтересів і ставить питання про аксіологічні кри-

терії правильності, *істинності* вільного вибору. Хоча, згідно з християнським вченням, свобода є проявом людської гідності («гідність людської особи вимагає, щоб у своїх діях людина користувалася власними рішеннями і свободою» [7, с. 10]), однак «неправильний» з позицій християнської антропології й етики вибір стає перешкодою для «спасіння», для реалізації вищої форми свободи – вільного служіння Христу. Діалектична парадоксальність католицького вчення полягає в тому, що аби досягнути найвищого щабля свободи, необхідно визнати свою онтологічну залежність від Творця!

Знана дослідниця соціальної доктрини католицизму С. Ладивірова так характеризує уявлення католицької етики про рівні сенсу і цінностей людської практики, що впливають із різних мотивів свободи: «це, по-перше, свобода, мотивом якої є тілесні потреби людини; по-друге, свобода на основі людяності, мотив якої – самореалізація людини як духовної і соціальної істоти; по-третє, свобода, основу якої становить милість, мотивована Божественним спасінням» [12, с. 13].

У зазначеному вище контексті цілком логічними, з християнської позиції, є критерії істинності під час реалізації свободи вибору: «Божі заповіді вказують нам дорогу життя. Моральні заборони, тобто такі, що вважають вибір... вчинків неприпустимим, мають абсолютну вартість для людської свободи, бо зобов'язують завжди і за всіх обставин» [9, с. 110].

Важливим аспектом проблеми свободи, у тому числі й у християнській філософії, є питання про її зв'язок із

відповідальністю [13, с. 39]. Бенедикт XVI веде мову про інтегральний людський розвиток у сучасному техногенному світі, який «припускає відповідальну свободу особи і народів: жодна структура не може гарантувати такого розвитку поза чи понад людською відповідальністю» [14, с. 23–24].

Нарешті, видається принципово важливим моментом, що соціальна доктрина РКЦ, зосереджуючись із зрозумілих (таких, що безпосередньо впливають із релігійно-онтологічної сутності цього вчення) причин на сотеріологічному аспекті проблеми свободи, значну увагу приділяє також і «земному» виміру останньої. Зокрема, в енцикліці «*Populorum progressio*» (1967) Павло VI наголошує, що «бути вільним» це значить: «бути вільним від нужди, знайти краще забезпечення власного існування, здоров'я, мати постійне заняття, можливість активно брати участь у заходах, вільних від зовнішнього тиску... бути більш освіченим...» [цит. за: 15, с. 380–381].

Свобода людини у православній інтерпретації. Висвітленню окремих правових аспектів, пов'язаних із православним соціальним вченням, присвячені праці таких вітчизняних науковців, як І. А. Бальжик, С. В. Місевич, П. М. Рабінович, С. Б. Цебенко та ін. У контексті нашої статті найбільш цікавими видаються публікації П. М. Рабіновича [16] та С. Б. Цебенко [17].

Історично склалося так, що соціальна доктрина Православ'я є значно менш розробленою, ніж католицька чи протестантська. Процес «акумуляції» поглядів, підходів щодо різних аспектів, проблем *земного* життя людини та їх

структурування в більш-менш цілісну соціальну концепцію інтенсифікувався лише на порозі третього тисячоліття [18, с. 369].

Водночас слід зазначити, що категорія свободи займає особливо важливе місце в православному богослов'ї. Як наголошує митрополит Албанської Православної церкви А. Яннулатос, «у той час як західне теологічне мислення наголошує на значенні розуму, інтелекту, волі як найвидатніших ознак цього божественного образу (людини. – О. П.), у східному богослов'ї більший наголос ставиться на значенні свободи й любові, причому за точку відліку беруться любов і сопричастя у свободі й гармонії осіб Святої Трійці» [19, с. 220].

Узагальнюючи позицію православної церкви, С. Б. Цебенко виокремлює такі властивості людської свободи: «1) свобода – це дар Божий; 2) вона, по суті, дана людям завжди; 3) відчуття свободи – означає стати для неї невтомним свідком Божої любові та вивільнити православну віру від будь-яких державних інститутів чи посад і жити, не засуджуючи тих, хто живе інакше; 4) свободу неможливо запрограмувати, оскільки вона розвивається, а тому може бути по-різному представлена сьогодні і завтра; 5) свобода може бути різноманітною: вона буває не тільки блудницею, а й рукою милосердя, не тільки *лапою* (так зазначено в оригіналі. – О. П.) грабіжника, а й рукою допомоги; 6) свобода людини – це велика цінність, оскільки Бог створив нас такими (вільними? – О. П.), він вклав свободу в нашу природу; 7) свобода людини є позитивним фактором тільки в тому випадку, якщо вона приводить

нас до добра, а не до зла» [17, с. 788]. Слід відзначити високий ступінь абстрактності окремих формулювань, використаних у наведеному вище важливому доктринальному узагальненні. Йдеться, зокрема, про поняття добра і зла, «буття невтомним свідком Божої любові», які визначають хіба що лише загальний аксіологічний контекст розгляду проблеми свободи. Оцінка ж свободи не тільки як «блудниці, а й руки милосердя, не тільки як лапи грабіжника, а й руки допомоги» недвозначно свідчить про загалом недовірливе ставлення до свободи в православ'ї як до цінності лібералістичного походження.

У сучасних документах Руської Православної Церкви (далі – РПЦ), зокрема, в «Декларації про права і гідність людини» 2006 р. і в «Основах вчення Руської Православної Церкви про гідність, свободу і права людини» 2008 р., розрізняють два основних сенси свободи – *свобода вибору* (свобода як недетермінованість людських вчинків) і *свобода від зла* (свобода як непідлеглість людини гріху). З одного боку, РПЦ вустами свого Патріарха підкреслює важливість, цінність можливості людини вільно обирати між добром і злом [20, с. 17]. З другого боку, Церква попереджає, що вибір людиною на користь зла знищує обидва прояви свободи – і свободу вибору, і свободу від зла [див.: 21]. Власне, це відбувається у межах концепції «первородного гріха»: «Допустивши зловживання свободою вибору, людина втратила іншу свободу – свободу життя в добрі, яку вона мала в первозданному стані. Цю свободу людині повертає Господь Ісус Христос: Отже, якщо Син визволить вас, то справді будете вільними (Ін. 8:36)» [21].

Відомий представник східного богослов'я грецький архієпископ Корфу Я. Спітеріс вказує, що отці церкви «розрізняли *свободу структуральну* і *свободу діяльну*. Перша з них стосується людини як такої, відповідаючи їй, створеній на «Божий образ». Вона не може цілковито пропасти, тому що становить самий онтологічний склад людини, але може бути затьмареною гріхом. Друга є свободою в дії й вказується висловом «людина є створінням на Божу подобу». Ця форма свободи... об'являється найперше в зрілій свободі вибору, який зі свого боку є плодом поступового внутрішнього звільнення від пристрастей та інших залежностей» [22, с. 267]. При цьому принциповим положенням є те, що перший вид свободи наданий людині як онтологічно вільній особі, як «образу Божому» від народження. Діяльна ж свобода (або свобода вибору), яка безпосередньо походить від структуральної, може (у випадку правильного, безгрішного вибору) наблизити людину до рівня «*подоби Божої*» [див.: 18, с. 375].

Важливо зрозуміти, що згідно з християнським вченням «у свободі маємо один парадокс: з одного боку, вона нас *вчиняє подібними* (так в оригіналі. – *О. П.*) до Бога, роблячи учасниками його свobodної природи; з іншого боку, ... в своїй дії чинить нас також незалежними від Бога в тому сенсі, що навіть Бог не примушує насильно нас щось робити. Бог нас не примушує до спасіння, але запрошує нашу свободу приєднатися до нього» [22, с. 270].

Зрештою, Вселенський Патріарх Варфоломій визнає, що християнин знає і вищу свободу. Але це свобода послуху Христу, котра не має відношення

до звичайної людської свободи вибору. Така свобода дарується від Бога переважно святам [див.: 23].

Деякі висновки. Узагальнюючи існуючі в католицькій та православній доктринах погляди на феномен свободи та зважаючи на певні термінологічні відмінності, є підстави констатувати існування трьох форм свободи, що виокремлюються в обох доктринах: 1) антропна («структурна») свобода, («свобода волі»); 2) соціальна свобода («діяльна свобода») та 3) духовна свобода («свобода від зла», «свобода від гріха», «звільнення», свобода «життя в добрі»).

Ці форми можуть розглядатись як буттєві ступені та рівні свободи християнина. Структурна свобода дається кожній людині як «образу Божому». Однак наблизитися до «подоби Божої» можливо і необхідно уже власними діями, реалізуючи діяльну свободу, роблячи правильний, з християнських позицій, вибір. Отже, неправильний (зокрема гріховний) вибір призводить до зменшення людської гідності (*це положення притаманне православному вченню*) і стає перешкодою для «спасіння», для реалізації вищої форми свободи – духовного звільнення, свободи «життя в добрі». Цю форму свободи, яка, на відміну від двох перших видів, за своєю онтологічною сутністю є «надприродною», людині може повернути лише Господь актом Своєї благодаті.

Принципово важливим видається те, що соціальна доктрина РКЦ, зосереджуючись передовсім на сотеріологічному аспекті проблеми свободи, значну увагу приділяє також і соціальному виміру останньої як в її «позитивному» (свобода від «нужди», свобода від екс-

плуатації, від маніпулювання з боку соціальних структур [24–25]), так і в «негативному» аспектах (проблемам свободи одностатевих шлюбів, розлучень, використання засобів контрацепції, штучного запліднення, абортів, евтаназії, клонування [26–28] тощо). Порівняно менша розробленість цих питань у православному вченні пояснюється передовсім відмінностями в суспільно-історичних умовах формування кожної з доктрин.

Нарешті, ще один аспект проблеми, якому, навіть зважаючи на обмежений обсяг публікації, не можна не приділити уваги – це *свобода совісті*, або релігійна свобода. Положення документів РПЦ [21; 29, с. 273-274] щодо цього питання мають чітко виражену негативну тональність [див.: 16, с. 115]. На противагу цьому, РКЦ після Другого Ватиканського Собору [30] демонструє помітне наближення власного трактування релігійної свободи до світського, закріпленого

на міжнародному та національному (конституційному) рівнях. За слушним висловом Івана Павла II, дотримання релігійної свободи «служує своєрідним “тестом” дотримання всіх інших основних свобод» [31, с. 228]. Тому ставлення самих церков та їхніх ієрархів до свободи совісті, своєю чергою, є теж своєрідним «тестом», який нині виявляє принципові розбіжності в офіційних позиціях РКЦ і РПЦ.

Наведене свідчить про морально-ціннісну амбівалентність соціальної свободи (на противагу духовній свободі) у розумінні РКЦ та РПЦ. Утім, із позицій християнського богослов'я, витоком такої амбівалентності є свобода волі людини як її засаднича антропна характеристика. Отже, подальший хід розмірковувань виводить нас на філософсько-антропологічну проблематику детермінізму й індетермінізму, яка заслуговує на окреме обговорення в наступних публікаціях.

Список використаної літератури

1. Данильян О. Г. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. – 2-ге вид., допов. і переробл. – Х. : Право, 2012. – 312 с.
2. Бердяев Н. А. Філософія свободи / Н. А. Бердяев. – Харьков : Фолио ; М. : ООО «Издательство АСТ», 2002. – 736 с.
3. Рабінович С. П. Права людини у природно-правовій думці католицької церкви (за матеріалами соціальної доктрини католицизму) / С. П. Рабінович // Пр. Львів. лаб. прав людини і громадянина Наук.-дослід. ін-ту держав. буд-ва та місц. самоврядування Акад. прав. наук України / редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. – Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 7. – Львів : Астрон, 2004. – 198 с.
4. Рабінович С. Свобода як категорія природно-правової свідомості / С. Рабінович // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2004. – № 2. – С. 61–70 (також див.: Рабінович С. П. Релігійна свобода як цінність в альтернативних концепціях гуманізму / С. П. Рабінович // Religionsfreiheit in Mittel- und Osteuropa zwischen Tadtition und Europäisierung / Gerrit Manssen, Boguslaw Banaszak (Hrsg.). – Frankfurt am Main, 2006. – S. 121–127).
5. Гудима Д. А. Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження / Д. А. Гудима // Пр. Львів. лаб. прав людини і громадянина Наук.-дослід. ін-ту держ. буд-ва та місц. самоврядування Акад. прав. наук України / редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. – Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 20. – Львів : Край, 2009. – 292 с.
6. Мізес Л. Лібералізм у класичній традиції / Людвіг фон Мізес // Лібералізм: антологія / [упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Простір ; Смолоскип, 2009. – С. 3–19.

7. Мир на землі (Paxem in terris) 11 квітня 1963 р. Енцикліка Папи Івана XXIII про встановлення миру між усіма народами в істині, справедливості, любові та свободі. – Львів : Свічадо, 2008. – 53 с.
8. Лобье П. де. Три града. Социальное учение христианства / Патрик де Лобье ; пер. с фр. Л. А. Торчинского. – СПб. : Алетейя, 2000. – 412 с.
9. Енцикліка «Evangelium vitae» Святішого Отця Йоана Павла II до єпископів, священників і дяконів, ченців і черниць, світських католиків та до всіх людей доброї волі про вартість і недоторканність людського життя. – Ватикан, 1995. – 159 с.
10. Енцикліка Йоанна Павла II «Veritatis splendor» (Сияние истины) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tau.by/bibliyateka/20-dakumety-kastsjola/143-veritatis-splendor-siyanie-istiny?showall=&start=2>
11. Ратцингер Й., Кардинал. Истина и свобода [Електронний ресурс] / Кардинал Йозеф Ратцингер. – Режим доступу: http://vaticancitystate.ru/istina_i_svboda_kardinal_yozef_ratcinger.html
12. Ладивірова С. Соціальна доктрина католицької церкви в контексті теоретичного обґрунтування прав людини : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.06 / С. Ладивірова. – К., 1993. – 17 с.
13. Гьофнер Й., Кардинал. Християнське суспільне вчення / Кардинал Йозеф Гьофнер ; пер. з нім. С. Пташник, Р. Оглашений. – Львів : Свічадо, 2002. – 304 с.
14. Венедикт XVI. Любов у правді (Caritate in veritate) / Венедикт XVI ; пер. з італ. О. Дверницького. – Жовква : Місіонер, 2010. – 128 с.
15. Ярошевский Т. Личность и общество: проблемы личности в современной философии – марксизм, экзистенциализм, структурализм, христианский персонализм / Тадеуш Ярошевский. – М. : Прогресс, 1973. – 550 с.
16. Рабінович П. Основоположні права людини: сучасні позиції православних церков Росії та України / П. Рабінович // Порівняльне правознавство. – 2012. – № 3–4. – С. 112–119.
17. Цебенко С. Б. Сучасні православні уявлення про свободу людини у світлі міжнародних стандартів (за новітніми документами Російської Православної Церкви) / С. Б. Цебенко // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 785–794 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11cebrpc.pdf>
18. Панкевич О. З. Сучасна православна концепція прав людини: богословсько-аксіологічні засади / О. З. Панкевич // Антропологія права : філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : Статті учасників восьмого Міжнародного «круглого столу» (м. Львів, 7–8 грудня 2012 р.). – Львів : Галицький друкар, 2013. – С. 369–377.
19. Яннулатос А. Східне православ'я і права людини / Анастасіос Яннулатос // Релігійна свобода і права людини : Богословські аспекти : у 2 т. – Т. 1. – Львів : Свічадо, 2000. – С. 219–233.
20. Патріарх Московський і всієї Русі Кирил. Норма віри як норма життя // Свобода і відповідальність: у пошуках гармонії. Права людини й гідність особи. – К. : Пласке, 2011. – С. 12–26.
21. Основи вчення Руської Православної Церкви про гідність, свободу і права людини [Електронний ресурс] : Офіційний український переклад російського тексту. – Режим доступу: http://orthodoxy.org.ua/uk/dopovidi_ta_promovi/2008/07/26/17703.html
22. Спітеріс Я. Спасіння і гріх у східній традиції / Янніс Спітеріс ; пер. з італ. О. В. Парасюка, ЧСВВ. – Жовква : Місіонер, 2009. – 288 с.
23. Чорноморець Ю. Християнський консерватизм Патріарха Варфоломея і фундаменталізм Патріарха Кирилла: суттєві противоречия і угрозы для будущего [Електронний ресурс] / Юрій Чорноморець. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/40214/
24. Иоанн Павел II. Из энциклики «Совершая труд» от 14 сентября 1981 г. / Иоанн Павел II // Мысли о земном : пер. с польск. и итал. – М. : Новости, 1992. – С. 56–87.
25. Иоанн Павел II. Из энциклики «Забота о социальной действительности» от 30 декабря 1987 г. / Иоанн Павел II // Мысли о земном : пер. с польск. и итал. – М. : Новости, 1992. – С. 88–101.
26. Павло VI. Humanae vitae / Павло VI // Вибрані документи католицької церкви про шлюб та сім'ю від Лева XIII до Івана Павла II. – Львів : Свічадо, 2002. – Т. II. – С. 45–73.
27. Папська Рада у справах сім'ї. Сім'я, подружжя та життя «на віру» // Вибрані документи католицької церкви про шлюб та сім'ю від Лева XIII до Івана Павла II. – Львів : Свічадо, 2002. – Т. I. – С. 233–286.
28. Священна конгрегація у справах доктрини і віри. «Donum vitae» (Дар життя) // Вибрані документи католицької церкви про шлюб та сім'ю від Лева XIII до Івана Павла II. – Львів : Свічадо, 2002. – Т. II. – С. 165–209.

29. Основы социальной концепции Русской Православной Церкви // О социальной концепции русского православия / под общ. ред. М. П. Мчедлова. – М. : Республика, 2002. – С. 250–392.
30. Декларация о религиозной свободе 1965 г. // Второй Ватиканский Собор: Конституции. Декреты. Декларации. – Брюссель : Изд-во «Жизнь с Богом», 1992. – С. 437–451.
31. Иоанн Павел II. Мысли о земном / Иоанн Павел II : пер. с польск. и итал. – М. : Новости, 1992. – 424 с.

Стаття надійшла до редколегії 25.05.2013.

Панкевич О. Проблема свободы в современной христианской антропологии (католическая и православная интерпретации)

В статье рассматриваются отдельные аспекты свободы как проявления человеческого достоинства в богословской (католической и православной) интерпретации. Особое внимание уделяется аксиологическим критериям истинности свободы выбора и проблемы ответственности за него.

Ключевые слова: социальная доктрина католицизма, православное социальное учение, свобода воли, свобода выбора, свобода от греха.

Pankevych O. The problem of freedom in contemporary Christian anthropology (Catholic and Orthodox interpretations)

The article deals with some aspects of freedom as an expression of human dignity in theological (Catholic and Orthodox) interpretation. Special attention is given to axiological criteria of truth of freedom in choice and the problem of responsibility for it.

Keywords: social doctrine of Catholicism, Orthodox social teaching, freedom in will, freedom in choice, sinlessness.